

SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ BAĞLAMINDA SİVİL DAYANIŞMA VE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Doç. Dr. Ali Rıza ABAY
SAÜ Fen-Edebiyat Fak Sosyoloji Bölümü
aabay@sakarya.edu.tr

ÖZET

Günlük dilde, halk arasında genellikle sivil toplum denildiğinde “askeri yönetimden arınmış toplum” anlaşılmaktadır. Sosyolojik olarak ise kendiliğinden ve iradi olarak örgütlenmiş toplulukların var olduğu toplumlar anlaşılır.Tarihin derinliklerine inildiğinde sivil toplumun ve sivil toplum örgütlerinin, toplumların toplumsal , kültürel ve siyasal yapılarına ve inançlarına göre biçimleştiği, kalıplaştığı görülür. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bugünkü batı dünyasında sivil dayanışma anlayışı ile sivil toplum anlayışı örtüşürken, sivil toplum anlayışı da demokrasi ile örtüşmektedir.Bu bağlamda sivil toplum örgütleri de demokrasi ile örtüşmektedir.

İslam toplumlarının geçmişine baktığımızda ise demokratik bir gelenek olmamakla birlikte sivil dayanışmanın formal ve informal biçimleri görülmektedir. Bu çalışmada batı dışı İslam toplumlarında bu bağlamda Osmanlı-Türk toplumunda sivil toplum anlayışı,sivil dayanışma ve sivil toplum örgütlerinin konumu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Demokrasi,Sivil Dayanışma ,Sivil Toplum Örgütleri, Osmanlı-Türk Toplumu

ABSTRACT

In general civil society is defined as: “a society which is freed from the military administration” in daily language among the people. However, it is also defined as: “voluntarily self-organized groups in the societies” as to sociology. History shows us that civil society, non-governmental organization and societies shaped in accordance with societal, cultural, political structure and belief. It can be confidently said that today in Western world the understanding of the civil solidarity matches with the understanding of the civil society; and similarly democracy matches with the understanding of the civil society. This suggests that non-governmental organization matches with the democracy.

In history, when we look at the Islamic societies, we see that there was no democratic tradition but the various forms of the practice of the formal and informal civil solidarity. In this work, in this context, the understanding of the civil society of Ottoman-Turk society, civil solidarity and the non-governmental organizations will be discussed in the non-Western Islamic societies.

Key Words: Civil society, democracy, civil solidarity, non-governmental organizations, and Otoman Turk society.

1. GİRİŞ

Günlük dilde, genellikle de halk arasında sivil toplum denildiğinde “askeri yönetimden arınmış toplum” anlaşılmaktadır. Sosyolojik olarak ise kendiliğinden ve iradi olarak örgütlenmiş toplulukların var olduğu toplumlar anlaşılır.

Demokrasi ve sivil toplum arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Aynı ilişkinin demokrasi ve sivil toplum örgütleri arasında da var olduğu rahatlıkla söylenebilir. Sivil toplum, örgütlü toplum olduğuna göre sivil toplum örgütlerinin en temel özelliği de sivil dayanışma ruhuna sahip olmalarıdır.

Dayanışma kavramı ile örgüt kavramı arasında da bir ilişki vardır. Zira sağlıklı bir dayanışma genellikle formal bir yapı olan örgütlerle gerçekleşebilir. Sivil dayanışma dediğimizde ise kamu otoritesine bağlı olmaksızın gerçekleştirilen dayanışmayı anlıyoruz. Sivil toplum da örgütlü toplum olduğuna, örgütlerin de demokratik ortamlarda varlığını devam ettirebileceğine ve Türk toplumu gibi toplumların geçmişinde de demokrasi geleneği olmadığına göre bu durum sivil toplumun oluşumu açısından bir handicap oluşturmaz mı?

Bilindiği gibi çağdaş demokrasinin en önemli iki özelliğinden birisi çoğulculuk diğeri de katılımcılıktır. Çoğulculuk ve katılımcılık da daha çok örgütlenme ile olabilmektedir. Ancak demokrasi geleneğinin olmadığı toplumlarda sivil dayanışma ve sivil toplum örgütleri olabilir mi? Konumuz açısından problem de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Batılı anlamda sivil toplum örgütleri demokrasi ve sivil toplumdan bağımsız düşünülmediğine, demokrasi ve sivil toplumun olmadığı yerde sivil toplum örgütlerinden de söz edilemediğine ve batı dışı İslam toplumlarının geçmişinde de demokrasi olmadığına göre, bu bağlamda Türkiye’de sivil toplum örgütleri teşekkül edemez denebilir mi?

Bu bildiri yukarıdaki sorulara cevap aramak maksadı ile kaleme alınmıştır.

2. POPÜLER BİR KAVRAM OLARAK SİVİL TOPLUM

Fransızca-Latince kökenli olan “civil” kelimesinin anlamı görgü kurallarını iyi bilen demek olmakla birlikte medeni, nazik ve kibar anlamlarını da çağrıştırmaktadır ve Türkçede “sivil” şeklinde telaffuz edilmektedir. Sivil kelimesi terim olarak kullanıldığında, “şehir adabı” “medenilik-bedevisi(köylü) olmamak”, halk arasında ise “askeri olmayan, asker sınıfından olmayan, üniforma giymemiş” gibi farklı anlamlara gelebilmektedir. Ancak bu kelimenin “toplum” kelimesi ile birleşerek “sivil toplum” şeklinde kavrama dönüşmesi bazı toplumsal ve siyasal hareketlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda on yedi ve on sekizinci yüzyıllardan sonra sivil toplum kelimesi “doğa durumu”ndan “uygarlık durumu”na geçme anlamında kullanıldığı gibi, bir şehirlî gereksinimi olarak hürriyet, hak ve yükümlülükleri ifade eden bir kavram olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bugün artık “sivil toplum” kavramı “askeri yönetimden arınmış toplum” anlamında kullanılmadığı gibi “asker olmayan toplum” yada “askerliğe karşı toplum” anlamlarına da gelmemektedir (Doğan,2000:20, Arslan, 2001:27-28, Bolay,1997:7, Hatemi,1997:18).

Sivil toplum kavramı ile devlet ve demokrasi kavramları arasında önemli bir ilişki vardır. Sivil toplum için demokrasi olmazsa olmaz bir fenomen olurken, sivil toplum kavramı da literatürdeki yerini önce devlet benzerliğine daha sonra da devlet karşıtlığına borçludur denilebilir. Başka bir ifade ile sivil toplum kavramı, bütün varlığını ve anlamını devlet karşısında kazanmıştır da denebilir.

Sivil toplum kavramı her ne kadar demokrasi ve devlet kavramları ile ilişkilendirilmiş olsa da yine de hangi devlet yapısında ve hangi demokratik düzeyde sivil toplumdan söz edilebilir olduğu tartışılabilir. Bunun için de herhangi bir toplumun sivil toplum olup olmadığının bir takım kıstasları yada şartları olması gerekir.

Bu cümleden olarak literatürde sivil toplumun, “toplumsal farklılaşma”, toplumsal örgütlenme”, “gönüllü birliktelik”, “toplumsal düzeyde otonomleşme” ve “baskı mekanizması oluşturma” diye beş önemli koşulundan bahsedilmektedir. Sivil toplumun var olabilmesi ve gelişebilmesi için öncelikle toplumsal düzeyde etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, mesleki vb. gibi sosyolojik kategoriler bazında farklılaşabilme olması gerekir. İkinci olarak her türlü siyasal katılımı sağlayacak ve politika üretebilecek sosyal örgütlenmelerin de sağlanması gerekir. Zira sivil toplum aynı zamanda örgütlü toplumdur. Üçüncü temel şart da örgütlenmenin gönüllü birlikteliği sağlayıcı nitelikte oluşmasıdır. İradi olmayan zorunlu ve tabii örgütlenmeler sivil toplum unsuru olarak kabul edilemez. Dördüncü temel şart da sosyal grup, kimlik veya kategorilerin devlet karşısında “otonom” bir statüye sahip olmaları gerekir. Başka bir ifade ile devletin müdahalesine maruz kalmaksızın sosyal grup veya kategorilerin kendi kaderlerini tayin etme hak ve inisiyatifine sahip bulunmaları gerekir. Sivil toplumun var olabilmesinin ve gelişebilmesinin beşinci şartı ise sivil toplum örgütlerinin baskı grubu niteliği göstererek

demokratik yoldan (lobicilik, protesto, miting, grev gibi.) baskı mekanizmalarına yönelebilmeleridir (Çaha, 1997:31-32). Bu bağlamda Çaha Sivil toplumu, demokratik bir yapılanmayı, toplumsal katılım temeline oturtacak, toplumsal farklılaşmayı sağlayacak, yaygın sosyal örgütlenmelerin yolunu açacak, temel hak ve yükümlülükleri yaygınlaştıracak bir araç olarak görmekte ve sivil toplumu “devletin şekillendirmediği, kendi inisiyatif ve renkliliğine terk ettiği devlet dışı bir alanı ifade etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda aktif ve örgütlü siyasal katılım ve politizasyon sürecini de ifade etmektedir” şeklinde tanımlamaktadır (Çaha, <www.liberal.org.tr/dergiler/ldsayi16>c).

Charles T aylor da sivil toplumla ilgili olarak üç özelliği ön plana çıkarır. Bunlar özgür ve örgütlü olabilme imkanı, devlet vesayetinden özgür olarak kendilerini yapılandırabilme imkanı ve de devlet politikasını etkileyebilme imkanıdır (Erdoğan, 1998:6).

Yurdakul Fincancı ise batı siyaset literatüründe üç tip sivil toplum kuramının-modelinin ortaya çıktığından bahsederek; Çoğulcu sivil toplum, asgari devletçi sivil toplum ve katılımcı sivil toplum, şeklinde ifade eder. İlk ikisi devleti sınırlamaya yönelik liberal sağ düşüncenin ürünüyken, Üçüncüsü ise, Neo-Marksist sol akımın düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Her üçünün de ortak amacı, merkezi devlet otoritesinin, toplumsal yaşama, siyasal ve yönetsel müdahalesini en aza indirmektir (Yılmaz, 1997:90).

Şerif Mardin, sivil toplumun ortaya çıkmasında, devlet dışında süren hayatın akışının garanti altına alınması ve ekonomik faaliyetlerin özerk bir konuma sahip olması diye iki noktanın altını çizdikten sonra sivil toplumu batı Avrupa tarihinde önemli bir sosyal aşamayı ve tarih felsefesi alanında bir tartışmayı hatırlatan özellikli bir kavram olduğunu ifade ederken, Davut Dursun da sivil toplumu; toplumda olup bitenlerin nasıl olması gerektiği konusunda siyasal iktidarın belirleyici olmadığı toplumdur, şeklinde anlamaktadır (Arslan, 2001:34). Ali Yaşar Sarıbay da ise sivil toplum, bireyin devlet yada müesses nizam karşısında kendini koruması ve geliştirmesine yönelik organizasyonel bir faaliyet alanıdır (Sarıbay, 1995:140). A. Savaş Akat da sivil toplumu “bireylerin devletten izin almadan girebildiği toplumsal ilişkiler, gerçekleştirebildiği toplumsal etkinlikler” olarak betimledikten sonra sivil toplumcu bir yapıda, devletin minimum düzeyde olması, açık piyasa ekonomisinin olması, toplumsal katılım mekanizmalarının olması ve bürokrasinin çok güçlü olmaması gerektiğini ifade etmektedir (Yılmaz, 1997:94). Ömer Dinçer de kendisi ile yapılan bir söyleşide sivil toplumu, sivil ve askeri bürokrasinin (devletin) dışında kalan toplumu oluşturan fertler ve fertlerin oluşturdukları örgütlerin alanı olarak tanımlar (Dinçer, 1997:37). Aytekin Yılmaz’a göre ise sivil toplum; “devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitelenmek için kullanılan ve kendi ilke ve kurallarına göre işleyen, otorite alanı dışında kendi kendini düzenleyen özerk alanları ifade etmektedir.” (Yılmaz, 1997:94).

Yukarıdaki açıklama ve tanımlamalardan da anlaşıldığı gibi sivil toplum; devlet müdahalesini kabul etmeyen yada siyasal iktidarın belirleyici olmadığı, bireylerin ve grupların herhangi bir makamdan izin almadan kendi irade ve istekleri ile örgütlenebildikleri, bireylerin ve grupların kendi kaderlerini tayin edebildiği, maksimum düzeyde bireysel özgürlüğü hedefleyen, maksimum düzeyde aktif demokratik katılımın olduğu, buna karşılık askeri ve sivil bürokrasinin de minimum düzeyde olduğu, her türlü sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliklerin örgütlü olarak gerçekleştirilebildiği organizasyonel bir faaliyet alanıdır.

3.SİVİL TOPLUM ALGISININ BATILI SERÜVENİ; DEVLET VE DEMOKRASİ

Tarihin derinliklerine inildiğinde sivil toplum kavramının ortaya çıkışının toplumsal yapılara, toplumsal kurumlara ve toplumsal değerlere bağlı olduğunu görebiliriz. Bu anlamda sivil toplum kavramı batılı bir kavram olup tarihsel olarak da batıda geliştiği ve demokrasinin gelişmesinde ve yerleşmesinde de önemli katkısının olduğu söylenebilir.

Sivil toplum kavramının batılı serüveninin izi sürüldüğünde her ne kadar Aristoteles’e kadar gerilere götürülebilse de on yedi ve on sekizinci yüzyıldan itibaren “toplumsal sözleşme” kavramı etrafında teorilerini geliştiren Hobbes, Locke ve Rousseau ile çatışmacı teorinin belli başlı temsilcileri olan Hegel, Marx ve Gramsci’nin görüşlerinin sivil toplum kavramının bugüne taşınmasında önemli katkıları olmuştur. Sözleşmeciler düşünürlerden Hobbes, sivil toplum ile siyasal toplum aynı anlamda kullanırken, Locke devleti Hobbes’da olduğu gibi mutlak egemen bir güç olarak görmez. Devleti, toplumun amaçlarını gerçekleştirmek için oluşturulmuş bir araç olarak görür (Ebenstein, 2001:225), Rousseau ise toplumsal sözleşme yapıldıktan sonra bireysel iradenin genel irade içinde kaybolacağını ve genel iradenin ortaya çıkması ile siyasal toplum(devlet) ve sivil toplumun birlikte doğacağını iddia eder. Çatışmacı teorinin önemli düşünürlerinden Hegel, devleti aşkın bir örgütlenme olarak görür ve devleti kutsallaştırmakla birlikte sivil toplumun devlet dışı bir alan olmasına vurgu yapan ilk düşünür olma özelliğine de sahiptir. Marx ise sivil toplumu devletten bağımsız olarak düşünmekte ancak devleti topluma bağımlı görmekte ve sivil toplumun da burjuva toplumu olduğunu iddia ederek zamanla burjuva sınıfı ortadan kalkacağı için devlet de ortadan kalkacaktır, demektedir. Gramsci’nin görüşlerine gelince;

Gramsci Hegel ile Marx'ın ortasında bir yerde durarak sivil toplum ile devleti (siyasal toplumu) barıştırmayı amaç edinen bir yaklaşım sergilemektedir. Gramsci sivil toplum ile siyasal toplumun birbirine karıştırılmasının devleti putlaştıracağını iddia ederek devleti bir zorba gibi görmemek gerektiğini, devletin bir ikna edici yönünün de olduğunu kabul etmektedir. Sivil toplumu sadece ekonomik ilişkiler ağı olarak görmeyen Gramsci, sivil toplumun, devletin ideolojik ve kültürel hegemonya altında olduğunu ve sivil toplumun bu alana denk düşerek devletin bir parçası olarak görmek gerektiğini ve devletin ikna edici rolü ile de siyasal toplumun zamanla sivil toplum içinde eriyerek devletin de ortadan kalkacağını ve demokratik sosyalizmin gerçekleşeceğini öngörmektedir (Arslan,2001:56-57).

Klasik dönemdeki sivil toplum-devlet arasındaki benzerliğin, günümüzde yerini farklılığa bırakması devlet-toplum ayrımını gündeme getirmiştir. Devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da genellikle bu iki kavram üzerinden yapılmaktadır.

Sivil toplumu anlayabilmenin yolu büyük ölçüde devletin ne olup olmadığını anlamaktan geçer. Arslan'ın (2001) Bottomore'den aktardığı gibi devletin ortaya çıkışının iki ana gerekçesi vardır. Birincisi; bireylerde ve gruplarda, ortaya çıkan çıkar çatışmalarını düzenleyebilen ve “genel çıkarı” temsil eden bir üst otoriteye ihtiyaç duyulmasıdır. İkincisi ise bir sınıfın diğer bir sınıf üzerinde hakimiyet kurması sonucu yada bir insan grubunun diğer insan grubunu fetih yolu ile hakimiyeti altına alması sonucu devlet ortaya çıkmıştır, denebilir (Arslan,2001:70).

Sivil toplum konusu ile ilgili çalışmalara bakılacak olursa devlet kavramının odak noktasını teşkil ettiği görülecektir. On yedinci yüzyılın sonundan itibaren genel olarak “devlet-eksenli” ve “birey-eksenli” olmak üzere iki siyasal düşünce geleneğinin ortaya çıktığını gözlemek mümkündür. Sivil toplum kavramı da yine bu iki düşünce etrafında şekillenmiştir. Bir tarafta “transandantal” devlet geleneğinde olan (Machiavelli, Bodin, Hobbes, Rousseau, Hegel gibi) düşünürler; diğer tarafta “instrumental” devlet geleneğinde yer alan (Locke, Montesquieu, Mill, Hayek gibi) düşünürler bulunmaktadır.

Transandantal devlet geleneğinin içinde bulunan düşünürlerin devleti eksen olarak sivil topluma ilişkin değerlendirmeleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, birkaç hususun altını çizmekte yarar vardır. Öncelikle sivil toplum formülünde keskin biçimde bir özel/kamusal alan ayrımının olduğunu belirtmek gerekiyor. Özel alan aile ile sınırlı olarak kalan ve kadının hapsedildiği bir alan olarak kurgulanır; özel alanın dışında kalan bütün alanlar devletin mutlak hakimiyetinde olan alanlar olarak kurgulanır ve bu alanın aktörleri de erkeklerdir. Yukarıda da ifade edildiği gibi sivil toplum, Hegel'den önceki düşünürler tarafından politik topluma özdeş olarak kullanılırken, bu oluşumun kamusal alanda cereyan eden bir oluşum olduğu kabul edilmekteydi. Aynı ayrımı Hegel de yapmaya devam etti ve kamusal alanı rasyonalitenin, devletin ve tarihsel ilerlemenin gerçekleştiği bir alan olarak kabul etti. Asıl dikkati çeken konu, bu iki alanda yer alan aktörlerin farklılığı olmaktadır. Sivil toplum tamamen devletin sevk ve idaresinde devletin kendini gerçekleştirmesi için bir araç niteliğindedir. Bir diğer özellikleri ise sivil toplumun geçici bir alan olduğu doğrultusundaki düşünceleridir. “Hobbes ve Rousseau'da çok belirgin biçimde sivil toplumdaki oluşumlar güçlü bir siyasal bünye oluşturmak için bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Bu iki düşünürde de sivil toplum örgütlenememiş bir politik alana tekabül etmektedir. Başka bir deyişle politik bünyeyi teşkil edecek olan sözleşmenin gerçekleştiği alan sivil toplumu oluşturmaktadır. Özellikle Hegel, farklılık, çatışma ve başıboşluğun, sivil toplumun bağrından kapsayıcı ve kuşatıcı bir metafiziksel devlet çıkaracağını düşünmekteydi. Böyle bir devletin oluşumuyla sivil toplumun tarihsel vazifesini yapmış ve yerini devletin kuşatıcı ve kapsayıcı şemsiyesine bırakmış olacaktır. Kısaca bu kümedeki tüm düşünürlerin ortak görüşü sivil toplumun geçici bir aşama oluşturduğu yönündedir” (Çaha, <www.fatih.edu.tr/~omercaha/Turkce %20Makaleler>a). Sivil toplumun bu düşünürlerin elinde kazandığı bir başka anlam da bu toplumsal platformun homojenleştirilmesi yönünde olmaktadır. Bu noktada sivil toplum alanı başlangıçta (doğal halde) renklilik, çeşitlilik ve farklılık içermektedir. Ancak öngörülen kuşatıcı, kapsayıcı siyasal yapının şemsiyesi altında artık bu farklılığın bir anlamı söz konusu olmamaktadır. Artık toplum genel yarar ilkesi ile işlenecek ve bu işleme de devletin mutlak etkisi olacaktır. Böyle bir yapı içinde farklı seslere izin verilmeyecektir ve çıkacak her farklı ses, toplum ve devlet için bir tehlike olarak görülerek güç kullanılarak genel iradeye uydurulacaktır. Kısaca devleti transandantal bir boyuta çıkaran düşünürler, sivil toplumu, metafiziksel, soyut ve kuşatıcı bir devlete taşıyıcı bir mekanizma olarak formüle etmişlerdir. İnsan üstü bu devlet anlayışı sınırlanamaz, kimseye hesap vermez, kimsenin etkisinde kalmaz, her tür yanıltan masum, evrensel, rasyonel ilkelere göre işleyen ve yalnızca Tanrısal buyruklara hesap verebilecek bir anlayışa dayanmaktadır (Çaha,1997:31).

Instrumental çerçevede devlete yaklaşan liberal geleneğin ise çeşitlilik, farklılık ve pluralizme vurgu yaptıklarını görmekteyiz. İnsan doğasının içinde bulunduğu kültürel ve sosyolojik koşulların etkisiyle bir çeşitlilik içinde dışa yansıtacağı yolundaki argümanı dikkat çekmektedirler. Mill ve Berlin'in “otonom birey”

ve Hayek'in "kendiliğinden düzen" anlayışı içinde vurgulanan çeşitlilik, sivil topluma geniş bir zemin hazırlayacak niteliktedir. Beklentiler, arzular, tercihler, bir farklılığa yol açacaktır. Bireysel özgürlüklerin en iyi çeşitliliğin bulunduğu toplumlarda yaşayabileceği görüşündedirler. Bu da zaten sivil toplumda bulunan farklılıkla özdeş bir alana tekabül etmektedir. Kısaca, "devlet alanını sınırlı tutmayı amaçlayan, dolayısıyla sivil toplumu besleyen anlayışın damarlarını liberal gelenekte bariz biçimde görmekteyiz. Sivil-toplum devlet ayrımı transandantal gelenekte esaslı biçimde ele alınmış olmasına karşın, bu gelenekte devletin amacına yönelik bir sivil toplum anlayışıyla karşılaşırız. Instrumental gelenek devleti anayasal hükümet, insan hakları, bireyin önceliği ve piyasa ekonomisiyle sınırlayarak aslında devlet alanı dışındaki otonom sivil topluma bir kapı aralamaktadır" (Çaha, <www.fatih.edu.tr/~omercaha/Turkce%20Makaleler>a). Bir bakıma devleti, sivil toplumsal düzeydeki bireylerin veya daha geniş bir ifadeyle tarafların aralarındaki ilişkilerin bir güvencesi haline getiriyor. Kavrama bu cihetten bakıldığında günümüz sivil toplum anlayışına zemin hazırlayacak devlet çözümlemesi, devleti bir araç olarak algılayan ve onu bireylerin insan olmaktan dolayı doğal olarak sahip oldukları hakların koruyucusu ve gözeticisi durumunda olarak algılayan ikinci düşünce daha uygundur.

Sivil toplum olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için demokrasi ile olan ilgisinin de ortaya konulması gerekmektedir. Halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasi, kökleri itibarı ile eski Yunan medeniyetine kadar götürülebilir de esas itibarı ile insanlığın gündemini on yedinci yüzyıldan sonra daha çok meşgul etmeye başlamıştır. Bu bağlamda demokrasi açısından sivil topluma bakacak olursak, on yedinci yüzyıldan itibaren batı toplumlarındaki değişimler devlet-sivil toplum ayrımında sivil toplum lehine olmuş ve devletlerin sözleşme ve mülkiyet kavramı etrafında cereyan eden temel haklar çerçevesinde anayasa ile sınırlandırılmasına neden olmuştur. Halktan gelen bu istekler çerçevesinde devlet yapılanmalarında değişimler olmuş ve "Daha çok toplum daha az devlet" cümlesi sloganlaşmıştır. Bununla birlikte "tanımı gereği halkın yönetimi olan, yasaları yaratmanın, uygulamanın ve yargılamanın yurttaşların hak ve görevi olduğu bir devlet türü" (Keane, 1993:147). olarak demokrasi önem kazanmıştır. Bu bağlamda Çaha'nın Paul Q Hirst'ten naklettiği gibi sivil toplum unsurları demokrasilerde "çoğunluğun diktatoryası"nın önünde yegane engeldir. Klasik ifadesi ile demokrasi halkın kendi kendini yönetmesidir, ancak asla lütf şeklinde verilen bir yönetim biçimi değildir. Aksine siyasi bir çaba sonucunda alınan bir yönetim biçimi olduğunu düşündüğümüzde sivil toplum unsurlarının demokratik hakları elde etme konusunda ne kadar gerekli olduğu da anlaşılır. Bilindiği gibi demokratik toplumlarda rızaya dayalı bir hukuk sistemi esastır. Anayasal veya hukuksal devlet bu bakımdan demokratik toplumun temel şartıdır. Hukuk sistemi de iktidarın bahşettiği bir lütf değildir, bilakis bir haktır. Devlet hukukun belirleyicisi değil, devlet hukuk ile sınırlanmıştır; yani demokrasilerde hukuk birey ile devlet arasındaki sözleşmeyi sağlayıcı temel araçtır. Demokratik toplumlarda her türlü farklı unsur kendisini siyasi arenada bir örgütlenmeye rahatlıkla dönüştürebilir. Zaten demokrasinin asıl itici gücü farklılıkların iktidar için yarışmasına dayanır. Bu bağlamda demokratik yönetimler ile sivil toplum beklentileri ve hedefleri arasında paralellik vardır (Çaha,1997;31).

Modern dönemde demokrasinin birçok anlamı olmakla birlikte iki özelliği önem kazanmıştır. Bunlardan ilki, siyasi bir anlam olarak halkın devlet yönetimine katılımı ve bu anlamda demokratik kurumların önem kazandığı anlamıdır. Bu ise biçimsel demokrasi dediğimiz devletin yönetimi ile ilgili, parlamentonun, siyasal partilerin, anayasanın vb... unsurların önem kazandığı bir anlayıştır. "Biçimsel demokrasi devletin demokratik karakterini sürekli kılan en büyük icattır. Devletin demokratik karakterinin vazgeçilmez önkoşuludur" (Keane, 1993:149). İkinci özellik ise devletten ziyade toplumda gün yüzüne çıkan demokrasinin kültürel değerlere karışması sürecidir. Sivil toplum örgütleri yapılanmaları bakımından demokratik olmayabilirler. Fakat demokrasi siyasi alanın dışında kültürel bazda düşünüldüğünde "demokrasi kültürünün" bu örgütlenmelerdeki tezahürü siyasi alana bir artı olarak yansıtacaktır. Sivil toplum, modern manada anlamını demokrasi ile kazanırken demokrasi de katılım problemlerinin çözümünü sivil toplum ile sağlamıştır. Sivil toplumun bulunduğu ve güçlü olduğu toplumlarda demokratikleşme sürecinin daha sağlam temellere oturduğu tarihi bir gerçektir. Sivil toplumun bulunmadığı veya devlet müdahalelerine açık olduğu demokratikleşme hareketlerinin zamanla otoriter bir yapıya dönüştükleri de tarihi bir gerçektir. Bu sebeple güçlü bir sivil toplum demokrasiler için bir mecburiyet olarak görülmüştür; fakat bu mecburiyet gerek sivil toplum gerekse de demokrasi için gereklilikten öte bir şey değildir. Sivil toplum tek başına demokrasi için yeterli olmadığı gibi aynı şekilde de demokrasi tek başına sivil toplum için yeterli değildir.

Sonuç olarak ifade edecek olursak "Feodal toplumun çöküşünü hazırlayan koşullar sivil toplumun nedeni olarak görülmüştür" (Doğan, 1997:14). Burjuvazinin güçlenmesi ve sınıfların ortaya çıkması sonucu, 18. yüzyılın mülk devletinden 20. yüzyılın refah devletine doğru bir değişim gerçekleşmeye başlamıştır. Toplum tarafından yükselen seste sivil hak ve özgürlüklerin (genel oy hakkı gibi) toplumun tüm üyelerine yaygınlaştırılması, devletin ekonomik faaliyetlerdeki etkisinin azaltılması, sınıf hakları gibi istekler sunulmuştur. Bunun yanında ulus devlet sürecinin bir sonucu olarak yurttaşlık düşüncesi gelişti. Demokrasi tartışmaları ile

devletin yönetim şekli tartışmaları artmış, bu tartışmalar ile de sivil toplum kavramının önemi artmıştır. “Dolayısı ile demokrasi de kat edilen mesafe Batıda devlet dışı-sivil alanı mümkün olduğunca genişletirken” (Doğan,1997:14) sivil toplumun güçlenmesini de sağlamıştır. Artık modern çağda toplumların yönetim şekli demokrasi ve bu yönetim içinde de toplumun farklılıklarının alanı sivil toplum olmuştur. Güçlü bir sivil toplum, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmada ve bunların birer tirana dönüşmesinde önemli bir engel teşkil ederken, canlı, dinamik, renkli, katılımcı, araştırmacı ve politik mekanizmayı etkileyici bir sivil toplum bugün artık demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu oluşturmuş durumdadır(Çaha,1997:31).

4.İSLAM TOPLUMLARININ SİVİL TOPLUM PARADOKSU

İslam toplumlarında sivil toplum algısını batı toplumlarında olduğu gibi düz bir çizgi ile açıklamak mümkün değildir. Şunu kabul etmek gerekir ki, İslam toplumlarının, batılı anlamda sivil toplum anlayışında bir paradoks vardır. Ancak İslam toplumlarının sivil toplum paradoksunu, bu toplumların referans kaynağı olan İslam dinine bağlamanın doğru bir yaklaşım olmadığı düşünülmelidir. Zira İslam dininin ana kaynağı olan Kur’an ile orijinal uygulaması olan Hz.Peygamber dönemi ve Raşit Halifeler dönemi uygulamaları bunu göstermektedir. İslam toplumlarının batılı anlamda sivil toplum olamayışlarının sebebi, Emeviler dönemi ile birlikte ortaya çıkan hanedan ve saltanat anlayışının şekillendirdiği devlet ve toplum yapısına bağlanabilir. Ancak konuyu bu şekilde ifade etmekle de paradoksun içinden çıkılmış olunmamaktadır. Kanaatimizce probleme İslam toplumlarının yapısı açısından bakmakla birlikte bu konuyu ele alan ve çözümlenelerde bulunan, zaman zaman da kafa karışıklığına sebep olan yaklaşımlara da eleştirel bir gözle bakmak gerekir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi tarihin derinliklerine inildiğinde, sivil toplum anlayışının toplumların toplumsal ve kültürel yapılarına ve inançlarına göre biçimleştiği, kalıplaştığı görülür. Bilindiği gibi batıda sivil toplum ve demokrasi anlayışının temelleri sanayi devrimi öncesine sarkmakla birlikte, sivil toplum örgütleri sanayi devrimi sonrası teşekkül etmiştir. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bugünkü batı dünyasında sivil dayanışma anlayışı ile sivil toplum anlayışı örtüşürken, sivil toplum anlayışı da demokrasi ile örtüşmektedir.Bu bağlamda sivil toplum örgütleri de demokrasi ile örtüşmektedir.

İslam toplumlarına baktığımızda ise İslam toplumlarının geçmişinde demokratik bir gelenek olmamakla birlikte sivil dayanışmanın formal ve informal biçimleri görülmektedir. Bu aşamada bir kavram kargaşasına da sebebiyet vermemek için sivil toplum ile sivil dayanışma kavramlarının benzer telaffuzlarına sahip olmalarına rağmen aynı anlama gelmediklerini de ifade etmek gerekir. Sivil toplum kavramının devlet karşısında anlam kazandığını hatırlayacak olursak, sivil toplum kavramının siyasal bir yönünün de olduğu rahatlıkla söylenebilir. Sivil dayanışma kavramı ise insanın doğası ile ilgili sosyolojik bir kavram olup insanın sosyal bir varlık olduğunun göstergesidir. Başka bir ifade ile sivil toplum kavramı daha çok modern zamanların kavramı iken sivil dayanışma kavramı ise zamanla mukayyet olmayan biçimde insanlığın sosyal bir varlık olmasının karşılığıdır. Bu iki kavram her ne kadar farklı anlamlara gelse de aralarında bir akrabalık ilişkisinin olduğu da anlaşılmaktadır.

Sivil toplum ile demokrasi arasında anlamlı ve uyumlu bir ilişkiden söz edilebileceğini de ifade etmiştik. Ancak sivil dayanışma ile demokrasi arasında aynı cinsten bir ilişkinin olmasına gerek olmayabilir. Yani demokrasinin olmadığı toplumlarda da örgütlü ve örgütsüz sivil dayanışma olabilir. Bu bakımdan sivil dayanışmanın sadece sivil toplumlarda olabileceği gibi bir yanlış düşüme gerekmez. Bu bağlamda İslam toplumlarında demokratik bir gelenek olmamakla birlikte örgütlü ve örgütsüz sivil dayanışmanın varlığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu bakış açısından demokrasinin yadsındığı gibi bir anlamı da çıkarmamak gerekir. Zira burada sadece bir tespit yapılmaktadır. Ancak sivil dayanışmanın demokratik ortamlarda yada sivil toplumlarda daha rahat yeşerebileceği de unutulmamalıdır.

Burada bir noktanın altını çizmekte yarar vardır; sivil toplum ile devlet, sivil toplum ile demokrasi, sivil toplum ile sivil toplum örgütleri, sivil dayanışma ile devlet arasındaki ilişkileri batılı serüveni takip ederek ve bu süreci ölçü alarak İslam toplumlarında hiçbir zaman sivil toplum örgütlerinden ve sivil toplumdan söz edilemez/edilemeyecek gibi bir kanaate varacak olursak tarihi ve sosyolojik gerçeklere ters düşmüş oluruz. Burada çelişki gibi görülen nokta şurasıdır; bir yanda sivil toplumun batılı serüveni bir yanda da İslam toplumlarındaki sivil dayanışma ve sivil dayanışma örgütleri gerçeği, bu çelişkiden nasıl kurtulmak gerekir? Bu çelişkiden yada ikilemden kurtulmanın iki yolu vardır. Birincisi “ondan bizde de var” diyerek, İslam toplumlarında da sivil toplumun varlığını kabul edip kolayına kaçarak problemin üstünü örtmek yada problemi yok saymak, ikincisi ise batılı bakış açısının etkisinde kalmadan tarihi ve toplumsal gelişmeleri yeniden okumaktır.

5.BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ

Bir durum değerlendirmesi denemesi yapacak olursak; bazı batılı düşünürlerin yaptığı gibi kategorik bir ele alışla, batı toplumlarının bireyci doğu toplumlarının kamucu olduklarını, sivil örgütlenmenin de bireyin menfaatlerinden doğduğu varsayımından hareketle, İslam toplumlarını da bu kategoriye koyup doğu toplumlarının tamamını kamucu kabul edip, doğu toplumlarında sivil örgütlenmenin gelişmeyeceğini iddia ederek İslam toplumlarını mahkum etmek doğru bir yaklaşım olmasa gerekir. Ayrıca toplumları ve medeniyetleri indirgemeci bir anlayışla doğu ve batı diye ikiye ayırmanın doğru olmadığı son dönemlerde Fukuyama ve Huntington'ın medeniyetler çatışması teorisi ile gündeme gelmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda belli bir coğrafyayla kayıtlı olmaksızın Müslümanların zaman içinde oluşturdukları bir İslam medeniyetinden de rahatlıkla söz edilebilir. İslam medeniyetinin oluşmasında İslam'ın Müslümanlığı kabul eden doğu toplumlarını dönüştürdüğü de bir gerçektir. Eğer günümüz toplumlarını mutlaka bir tasnife tabi tutacak olursak, doğu ve batı toplumları diye ikili bir tasnif yerine doğu toplumları, batı toplumları ve diğergâm toplumlar diye üçlü bir tasnife tabi tutmak gerçeğe daha uygun olacaktır. Doğru ve batı ayırımı coğrafya esasına dayanırken diğergâmlık doğu içinde farklılaşan ve büyük ölçüde dönüşüm geçiren Müslümanları ifade etmektedir. Adı geçen toplumların farklı dayanışma tarzları dolayısıyla, sivil toplum örgütlenmesi de biçimsel olarak farklılık göstermektedir. Batı toplumlarında sivil dayanışma örgütlenmesi daha çok bireysel sebeplerle aşağıdan yukarıya doğru olurken, doğu toplumlarında sivil dayanışma örgütlenmesinde toplumun menfaatinin sadece devlet eliyle korunabileceğini düşünen kamucu bir gerekçe ile yukarıdan aşağıya doğru merkezî bir anlayışın hakim olduğu görülür. Diğergâm toplumlarda ise empatik bir yaklaşımla kamu ile bireyin dengesini esas alan bir anlayışın hakim olduğu görülür.

Batıda çatışmayı esas alan bir sınıf yapısı varken İslam toplumlarında dayanışmayı esas alan bir toplum yapısı vardır. Öncelikle doğu-batı ayırımı yapmaksızın şunu ifade edelim ki, bugün geldiğimiz demokrasi noktasından geriye doğru gittiğimizde genellikle dünyanın hemen her yerinde tek adam yönetimi yada hanedan yönetimi vardır ve yönetenler ile yönetilenler arasında potansiyel bir çatışma da her zaman mevcut olmuştur. Bu çatışmanın su yüzüne çıkması için gerekli olan şartlar batı toplumlarının keskin sınıflı yapısı gereği daha önce tezahür etmiş, böylece halk “toplumsal sözleşme” talepleri ile hem siyasal toplumun yeniden şekillenmesini sağlamış hem de demokrasiye geçişi gerçekleştirmiştir. Denilebilir ki, batılı anlamda sivil toplum anlayışının ve demokrasinin temelinde çatışmalı sınıf yapısının önemli rolü olmuştur.

İslam toplumları batı toplumları ile kıyaslandığında ise kesin hatları ile ayrılmış sınıflı bir toplum yapısına sahip olmadıkları söylenebilir. İslam toplumlarının sosyolojik çözümlemesinde farklılıkları sınıf kavramı yerine tabaka kavramı ile açıklamanın daha yerinde olacağı düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında tabakalar arasında farklar vardır. Ancak tabakalar arasındaki bu farklar toplumların bütünlüğünü bozacak nitelikte olmadığından çatışma ortamı kolay kolay oluşmamıştır. Ancak dünyadaki gelişmeler ve değişimler toplumsal yapıları da etkilediğinden, İslam toplumlarının da zaman içinde sınıflı yapılara dönüşmesi söz konusu olabilmektedir. Ancak hemen şunu ifade edelim ki, İslam toplumlarında demokrasi ve sivil toplumun batıdaki gibi gelişemeyişini sadece doğu despotizmine bağlamak yerine, İslam toplumlarının dayanışmacı yapısı ve yöneticilerinin bazı olumsuzluklarına ve kötülüklerine rağmen hak ve adalet mefhumlarına uymaları, hak ve adalete uyup uymadıklarını kontrol eden dine dayalı bir mekanizmanın var olması, halkın “ulül emre itaat” anlayışından ötürü Allah ile yöneticiler arasında müspet bir ilişki kurması vb. sebeplerden ötürü çatışma ortamının oluşması gecikmiştir. Ancak biraz önce de ifade edildiği gibi, bugün İslam toplumlarında da çatışmalı bir yapının oluşum sancılarının yaşandığı bir sürece girilmiştir. Dünyadaki değişimler ve dalgalanmalar İslam toplumlarını da etkilemiş hatta dönüştürmüş ve demokrasi, sivil toplum vb. bazı batı menşeli kavramlar İslam toplumlarında da anahtar kelimeler olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda İslam toplumlarında, demokrasi ve sivil toplum adına yeni bir sentezin ortaya çıkacağı da düşünülebilir.

Batıda sivil toplumun serüvenine baktığımızda, sivil toplum talebinin genellikle çevredekilerden yani dışlananlardan geldiği söylenebilir. Daha sonra sivil toplum orta sınıfın yada burjuva sınıfının omuzları üzerinde yükselmiştir diyebiliriz. Çevredekiler demokrasi aracılığı ile merkeze yaklaştıklarında merkezin çapı genişleyerek merkezin yeniden tanımlanması zarureti doğmuştur. Başka bir ifade ile çevre ile merkez belli bir konsensüse varmış sadece “uçtakiler” kenarda kalmıştır. Gerçekleştirilen toplumsal anlaşmalar ile uçtakilerin de hareket alanları belirlenmiş ve yasalarla da hakları güvence altına alınmıştır. Böylece batıda bugünkü anlamda demokrasi ve sivil toplum teşekkül etmiştir. İslam toplumlarında da batıda olduğu gibi sivil topluma ihtiyacı olanlar ve sivil toplumu talep edenler çevredekilerdir. Ancak İslam toplumlarında merkezdekiler çevredekileri muhatap almak ve toplumsal sözleşme yapmak istememektedirler. Kendilerine ördükleri müstahkem kaleleri koruyarak çevredekileri merkeze yaklaştırmamaktadırlar. Uçtakiler ise hiçbir hak talep edememektedirler. Böylece de toplumsal sözleşme yapma imkanı doğmadığı için batılı anlamda sivil toplum ve demokrasi de gelişmemektedir.

Batı toplumlarında zamanla oluşmuş bir demokrasi geleneğinin olduğu, İslam toplumlarında ise demokrasi geleneğinin olmadığı dikkate alınacak olursa, demokrasinin olmadığı toplumlarda da siyasal katılımdan söz edilemeyeceği kendiliğinden ortaya çıkar. Bu bağlamda İslam toplumlarındaki örgütlü sivil dayanışmalar, genellikle sosyal amaçlı olup, siyasal amaçlı değildirler. Ancak son yüzyılın ikinci yarısından sonra İslam toplumlarında görülmeye başlayan demokratikleşme hareketleri siyasal amaçlı örgütlenmelerin de görülmeye başlamasını sağlamıştır.

Batı toplumlarındaki sivil dayanışma örgütleri, genellikle aynı yada benzer statüdeki kişilerin bireysel amaçlarını gerçekleştirmek için teşekkül ederken, İslam toplumlarında aynı yada benzer statüdeki kişiler başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak ve böylece de Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla sosyal anlamda örgütlenebilmektedirler. Ayrıca batı toplumlarında, güçsüz olanların bir araya gelerek haklarını elde etmek maksadıyla örgütlenmeleri söz konusu iken, İslam toplumlarında aynı gerekçelerle güçsüzlerin örgütlenerek hak araması görülen ve bilinen bir husus değildir.

Batı toplumlarında sivil dayanışma formal bir yapıda gelişirken, İslam toplumlarında başka bir deyişle diğergam toplumlarda formal gelişmeye paralel olarak İnfomal olarak da gelişmektedir. Örneğin nafile bir ibadet olan ve yoksullara verilen sadaka teşvik edilirken “sağ elinle verdiğini sol elin bilmeyecek” anlayışı informal dayanışmayı öngörmektedir. Ayrıca fakirlerin gücendirilmemesi, teşhir edilmemesi vb. anlayışların da informal dayanışmanın gelişmesine ve sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte yemin kefaretlерinin ve adakların yerine getirilmesinde, ramazan aylarında verilen sadaka-i fitraların ve zekatların verilmesinde bugüne değin hep informal yol izlenmiştir.

Ancak bu durum İslam toplumlarında örgütlü-formal dayanışma olmadığı anlamına gelmez. Zira İslam toplumlarının en önemli formal-örgütlü sivil dayanışma biçimi olan vakıflar dün olduğu gibi bugün de tamamıyla formal-örgütlü sivil dayanışma biçimidir. Günümüz Müslüman toplumları aynı zamanda bir ibadet olarak da gördükleri yardımlaşma ve dayanışmalarını hem formal hem de informal olarak devam ettirmektedirler. İnfomal dayanışma biçimi daha çok bilinen yakın çevreye hitap ettiğinden yakın çevredeki yoksulların daima koruma altına alınması anlamına da gelmektedir. Aslında informal dayanışma biçimi sessiz sedasız dipten devam eden örgütsüz bir dayanışma biçimidir. Dün olduğu gibi bugün de devam etmesinde sayısız faydalar vardır. İnfomal dayanışmayı borç alıp verme, komşuluk dayanışması, düğün ve bayram günlerinin dayanışması, iftar yemekleri vb. ile daha da uzatabiliriz.

Bu değerlendirmelerden sonra şöyle bir sonuca varabiliriz; sivil toplum anlayışı demokrasi ile örtüşmektedir. Bu bağlamda sivil toplum örgütleri de demokrasi ile örtüşmektedir. Ancak sivil dayanışmayı ve sivil örgütlenmeyi toplumların sadece yönetim biçimleri ile sınırlandırmamak gerekir, bilakis toplumsal yapıların belirleyici olduğu da unutulmamalıdır.

6. SİVİL DAYANIŞMA, SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ VE OSMANLI-TÜRK TOPLUMU

Sivil toplum özelliği taşımayan ve demokrasi geleneğinin de olmadığı toplumlarda örgütlü ve örgütsüz sivil dayanışmanın olabileceğini ifade etmiştik. Bu durum geçmişinde demokrasi geleneği olmayan Türk toplumundaki sivil dayanışma örgütlenmesine dikkat çekmemizi gerekli kılmaktadır.

İngilizce’de NGO(non-governmental organization) adı ile tanımlanan kuruluşlar Türkçe’de,sivil toplum örgütleri, devlet dışı kuruluşlar, hükümet dışı kuruluşlar, gönüllü kuruluşlar, ve üçüncü sektör gibi farklı biçimde adlandırılmaktadır. Sivil toplum örgütleri yapı, faaliyet, ve tür açısından çok çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında bilim, teknoloji, eğitim, sağlık, spor, kalkınma, din ve yardım işleri kapsamında, özel ve kamu vakıfları, çeşitli yurttaşların oluşturduğu cemiyetler(dernekler), sendikalar, çeşitli meslek odaları yer almaktadır(Birinci Sosyal Hizmetler Şurası,2004:70). Sivil toplum örgütleri genel olarak, üyeleri arasında maddi yada manevi çıkara bağlı, dayanışma bilincine sahip, iktidara geçmeyi amaçlamaksızın siyasal sistemi etkilemeye çalışan menfaat yada baskı guruplarıdır.

Nasıl ki sivil toplum devlet karşısında anlam kazanıyorsa, sivil toplum örgütleri de devlet karşısında anlam kazanmakta ve devlete göre konumları ön plana çıkmaktadır. Bu ilişki üç farklı şekilde tanımlanabilir: İlki, devletle beraber hareket eden, ona eklenmiş bir görünüm sergileyen sivil toplum örgütleri, İkincisi devletin karşısında ve devletle savaş içinde olan, devleti yok sayan oluşumlar, Üçüncüsü ise devletten bağımsız, devlet karşısında özerkliğini sağlamış, fakat devletle temas içinde olan sivil toplum örgütleridir. Sağlıklı bir sivil toplum için, devlet karşısında kendini üçüncü tanıma göre konumlandırılan örgütlenmeler gereklidir (Sarıbay,1995:140-141). Yani sivil kültürü içselleştirmiş, kendi otonomisini sağlamış ve üyelerinin taleplerini devlete ulaştırabilecekleri iletişim yollarını kullanan sivil toplum örgütleri.

Türk toplumu dayandığı toplumsal ve kültürel yapısı itibarı ile tarihi derinlikleri olan bir toplumdur. Geçmişten günümüze intikal etmiş olan bir çok tecrübe ve kuruma sahiptir. Türklerde, yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili inanç ve geleneklerin öteden beri varolduğu anlaşılmaktadır. Eski Türklerde, sivil dayanışma anlamında, tanrı adına yoksullara yardım etme, çıplakları giydirme, açları doyurma inancına İslamiyet öncesi Türk destanlarında da rastlanmaktadır. Yine eski Türklerde bey olmanın şartları arasında çıplakları giydirme, açları doyurma gibi sosyal yardım/yardımlaşma geleneğinin var olduğu da bilinmektedir. Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra da dini inancın gereği olarak sivil bir anlayışla muhtaç ve güçsüzlere yardım etmişlerdir. Fitre, zekat ve sadakanın yoksullara verilmesinin anlamı da bu inancın gereğidir. Örneğin bugün de sosyal yardım ve sosyal hizmetler kapsamında kabul edilen kurumlardan olan ve yaşlılara koruma hizmetini veren ilk sivil kurumun Selçuklular döneminde Sivas'ta 11. yüzyılda Reha Oğulları tarafından kurulan Dar'ül-reha (Huzurevi), Mısır'da Erbil Atabeyi Muzafferuddin Ebu Sait tarafından yaptırılan Gökbörü tesisleri, dört darülaceze, dullar için barınma tesislerinin tamamı sivil toplum anlayışını çağrıştıran örgütlü sivil dayanışma kurumlarıdır (<http://www.elele.gen.tr/yaslilik/turkiye/index.html>).

Sivil dayanışma ve sivil toplum örgütleri açısından Osmanlılar dönemine gelindiğinde ise Osmanlı devlet ve toplum yapısı gereği merkez ve çevre ikilemi bariz bir şekilde görülmekte olup, merkezde hanedan ve ona bağlı seyfiyye ve kalemiiye bulunurken, çevrede ise reaya(halk) bulunmaktadır. Hanedanın ve ülkenin mutlak hakimi sultanlardır. Osmanlıda demokratik olarak yönetime katılmak söz konusu olmadığından, padişahlık batılı anlamdaki krallık sistemi ile karıştırılabilmektedir. Bundan ötürü de sultanların sınırsız bir yönetim gücüne sahip olduğu ve sultanların bu gücünü sınırlandıran hiçbir dinamiğin de olmadığı sanılmaktadır. Osmanlı siyasal geleneğinde sultanların büyük yetkiye sahip olduğu doğrudur. Ancak Davut Dursun'un da belirttiği gibi sultanların yönetme erkini sınırlayan ve bugünkü sivil toplum örgütlerinin fonksiyonlarına benzer işlev gören üç (Dursun, 1992:150) etken vardır. İlki, “şer-i hukuk” kurallarıdır. Padişah,devletin yapısı gereği İslam hukukuna uymak zorundadır. Bu bakımdan İslam dini padişahın sınırsız görülen yetkilerini kısıtlayan temel bir unsurdur. İkinci unsur örfi hukuktur; çünkü Osmanlı toplumunda ve yönetiminde örf önemli bir yere sahiptir. Öyle ki değişik bölgelerde farklı örf ve adetler bulunduğundan her sancak ve bölgede ayrı ayrı yasalar (Kanunnameler) yapılmıştır. Sultan bunlara da dikkat etmek durumundadır. Diğer yandan padişahın egemenliğini sınırlandıran son unsur ise Osmanlı yönetiminin üst seviyelerinde görevli ulemeden gelen din bürokrasisi mensuplarıdır. Ancak bütün bunlara rağmen, Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısının karakteristik özelliği olarak, gerek toplumsal alanda ve gerekse idari alanda sultanların mutlak etkisi söz konusudur. Osmanlı toplumunda siyasal yapılanmanın yukarıdan aşağıya doğru inen hiyerarşik ilişkiler şeklinde olması, sonuçta batılı anlamda sivil toplum kurumlarının, kültürünün ve değerlerinin gelişmesine pek imkan tanımamıştır. Bununla birlikte her toplumu, bu arada Osmanlı toplumunu da kendi şartları içinde değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz: Osmanlı toplumunda da sivil toplum diyebileceğimiz kısıtlı bir alan vardır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu alan da sultanları kısıtlayan faktörlerin gölgesinde gelişmiştir.

Osmanlı siyasal yapısı ve bu siyasal yapıyı toplumun içselleştirmesi ve sultanların güçlü otoritesi ve güçlü devlet geleneği, sivil toplumun temel unsurları olan özerk sosyal sınıfların gelişmesini engellemiştir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda sivil toplum potansiyeli taşıyan bazı unsurlardan da bahsedebiliriz. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz; birincisi, Osmanlı'nın “Millet sistemi”ne dayalı bir toplumsal yapısının olması ve farklı milletlere sınırlı da olsa özerk bir alan tanımış olması sivil toplum görüntüsü çağrıştırmalıdır. İkinci sivil toplum unsuru olabileceği taşıyan yapılanma ise “loncalar”dır. “Loncalar , “bir taraftan İslami tasavvufi düşünceye fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde ki şeyh mürit ilişkisine benzer işyerlerindeki usta çırak ilişkisi oluşturulan” ahilik teşkilatına dayanır (Kazıcı, 1988:540). Zamanla şehirlerde merkezleşen ahilikler, esnaf birlikleri şekline dönüşerek loncalar şeklini almışlardır. Loncalar toplumsal işlevleri nedeniyle Osmanlı toplum yapısında bir sivil toplum unsuru olarak zikredilmesi son derece önemlidir. Üçüncüsü de kurumsallaşmış olan dini örgütlenmelerdir. Dini örgütlenmeler resmi düzeyde ve halk düzeyinde olmak üzere ikili bir yapılanma olarak görülür. Resmi kanat Şeyhülislamın temsil ettiği ulema grubu (Şeyhülislam, kadı, müderris vb.)dur. Dini örgütlenmelerin halk kanadında ise “tarikatların” olduğunu görüyoruz. “İslam toplumlarının gerçek anlamda sivil dini örgütleri diyebileceğimiz tarikatlar en güçlü liderleri bile zaman zaman etkileyip yönlendirebildikleri halde, sürekli olarak devletin resmi bürokratik örgütlenmesi dışında kalmışlardır” (Tosun, 2001:219). Tarikatlar, Osmanlıda devlet ile toplum arasında, bugünkü şekliyle ve anlamıyla bulunmayan ikincil gruplardan (dernekler, baskı grupları, sendikalar vb.) doğan boşluğu doldurarak, devlet ile toplum arasında tampon görevi görmüş ve devlet ile toplum arasındaki iletişimi sağlayan kanallardan biri olmuştur. Fakat bununla birlikte kendi iç yapılanmaları nedeni ile batılı tarzda bir sivil toplum unsuru olmadıkları da rahatlıkla söylenebilir (Tosun, 2001:208-219).

Dördüncü sivil toplum örgütlenmesi ise vakıflardır. Kurumsal anlamda bir sivil toplum örgütlenmesi olarak tarihten tevarüs ettiğimiz vakıflar, dünyada henüz, “sosyal adalet”, “sosyal refah”, “dengeli gelir

dağılımı”, “sosyal güvenlik” ve “sosyal hizmet” gibi kavramlar telaffuz edilmediği dönemlerde, doğu İslam toplumlarında özellikle de Osmanlı toplumunda devletin organizasyon şemasında yer almayan ama devletin ilgisi ve bilgisi dahilinde bu kavramların içini doldurmaya yönelik sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bir faaliyet alanı ve örgütlü sivil dayanışma örneği olarak teşekkül etmişlerdir (Abay, 2004a:56). Vakıflar diğer sivil toplum potansiyeli taşıyan unsurlara göre daha bağımsız olmalarının yanında diğer unsurlara destek olmaları açısından da ayrı bir öneme haizdirler.

Burada bir hususun tekraren altının çizilmesinde fayda vardır; Osmanlı toplumu sivil örgütlenme açısından batı ile kıyaslandığında halkın demokratik anlamda yönetime katılması söz konusu olmadığından sivil örgütlenmeleri münhasıran sosyal amaçlı örgütlenmelerdir.

Bu aşamada bir sonuca varacak olursak, ilk bakışta bir sivil toplum kaynağı olabilecek olan bu unsurların, derinlemesine incelendiğinde dönemsel olarak farklılık göstermekle birlikte ve bazı istisnai kurumlar ve durumlar hariç devlete göbek bağı ile bağlı kaldıkları, devlet ile ilişkilerinde devleti önceleyen bir yaklaşım içinde oldukları da bilinmektedir.

Osmanlı toplumunda batılı anlamda sivil toplum taleplerinin başlangıç noktasını modernleşme taleplerinin başlangıç noktası ile paralel düşünebiliriz. Osmanlıdan günümüze modernleşme sürecini Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet diye kaba bir çizgi üzerinde ifade edecek olursak, modernleşme talebinin aşağıdan yukarıya doğru değil de yukarıdan aşağıya doğru bir seyir takip ettiğini, bu süreçte siyasal amaçlı sivil toplum örgütlenme taleplerinin de kendini merkezin dışında hisseden kesimlerden gelmekte olduğunu görmekteyiz. Bunları, bazı azınlık grupları, jön Türkler ve devamı niteliğindeki İttihat ve terakki hareketi ve kurtuluş savaşı yıllarında farklı farklı amaçlarla kurulmuş olan cemiyetler şeklinde ifade edebiliriz.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise; Cumhuriyet dönemine her ne kadar yeni bir devlet ve toplum projesi ile girilmiş olsa da, sivil toplum örgütlenmesi açısından Osmanlıdan tevarüs eden siyasal ve toplumsal kültürün büyük ölçüde devam ettiğini görmekteyiz. Cumhuriyet döneminde ayrı bir yeri olan tek partili dönemin modernleştirici anlayışına ters düşen hiç bir örgütlenmeye geçit vermediği bilinen bir gerçektir. Ancak çok partili dönem bütün eleştirilere rağmen demokrasinin kısmen de olsa gelişmeye başladığı, toplumsal bazda görece özerk ortamların oluşmaya başladığı, toplumdaki farklı kesimlerin örgütlenmeye başladığı ve bu bakımdan da sivil toplumun serpilmeye başladığı bir dönemdir.

Türkiye’de 1980’li yılların başı sivil toplum örgütlenmesi ve sivil toplumun oluşumu açısından yeni bir başlangıç olarak kabul edilmelidir. Zira dünyadaki gelişmelere paralel olarak 12 Eylül 1980 askeri darbe döneminin arkasından “birey devlet için midir yoksa devlet birey için midir” tartışması bütün toplum kesimlerini tartışmanın içine çekmiş ve sivil toplum alanı genişlemeye başlamıştır (Abay,2004b:263). 28.Şubat 1997 süreci sivil toplum alanını daraltmış olsa da dünyadaki gelişmeler ve Türkiye’nin Avrupa birliğine katılım süreci içine girmesi demokratikleşmenin ve sivil toplum alanının genişleyeceğini göstermektedir.

Bu aşamada sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Türkiye’nin batılı anlamda sivil toplum olmasının önünde üç engelin olduğundan söz edilebilir. Birincisi güçlü devlet zayıf toplum yapısı, ikincisi yönetici elitlerin siyasal sistem içindeki rolü, üçüncüsü de toplumun özellikle de sivil toplum örgütlerinin demokrasiyi içselleştirememiş olmalarıdır(Tosun.2001:349). Bu bağlamda Türkiye’deki sivil toplum örgütleri incelendiğinde, bunlardan bir çoğunun devlet kaynaklarından yararlanarak varlıklarını devam ettirdikleri görülür. Bu durum ise sivil toplumun önünde bizzat sivil toplum örgütlerinin engel teşkil ettiği biçimindeki yorumları beraberinde getirmektedir. Oysa demokratik değerlerin gündelik hayat pratiklerine aktarılabilmesi, öncelikle sivil toplum örgütlerinin sivil kültürü ve demokrasiyi özümsemiş olmasına bağlıdır.

7. SONUÇ

Sivil toplum kavramı batılı bir kavram olup yine batılı bir kavram olan demokrasinin gelişmesinde ve yerleşmesinde de önemli ölçüde katkısı olmuştur. Sivil toplum tek başına demokrasi için yeterli olmadığı gibi aynı şekilde de demokrasi tek başına sivil toplum için yeterli değildir. Bu bağlamda demokratik yönetimler ile sivil toplum beklentileri ve hedefleri arasında paralellik vardır.

Sivil toplum ile sivil dayanışma kavramlarının benzer telaffuzlara sahip olmalarına rağmen aynı anlama gelmediklerini ifade etmek gerekir. Sivil toplum kavramının devlet karşısında anlam kazandığını hatırlayacak olursak, sivil toplum kavramının siyasal bir yönünün de olduğu rahatlıkla söylenebilir. Sivil dayanışma kavramı ise insanın doğası ile ilgili sosyolojik bir kavram olup insanın sosyal bir varlık olduğunun göstergesidir. Bu iki kavram her ne kadar farklı anlamlara gelse de aralarında bir akrabalık ilişkisinin olduğu da anlaşılmaktadır.

Sivil toplum ile demokrasi arasında anlamlı ve uyumlu bir ilişkiden söz edilebilir. Ancak sivil dayanışma ile demokrasi arsında aynı cinsten bir ilişkinin olmasına gerek olmayabilir. Yani demokrasinin olmadığı

toplumlarda da örgütlü ve örgütsüz sivil dayanışma olabilir. Bu bağlamda İslam toplumlarında demokratik bir gelenek olmamakla birlikte örgütlü ve örgütsüz sivil dayanışmanın varlığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sivil dayanışmayı ve sivil örgütlenmeyi toplumların sadece yönetim biçimleri ile sınırlandırmamak gerekir, zira toplumsal yapıların belirleyici olduğu da unutulmamalıdır. Ancak sivil dayanışmanın demokratik ortamlarda yada sivil toplumlarda daha rahat yeşerebileceği de bilinen bir gerçektir.

İslam toplumlarındaki örgütlü sivil dayanışmalar, genellikle sosyal amaçlı olup, siyasal amaçlı değildirler. Ancak son yüzyılın ikinci yarısından sonra İslam toplumlarında görülmeye başlayan demokratikleşme hareketleri siyasal amaçlı örgütlenmelerin de görülmeye başlamasını sağlamıştır.

Son söz olarak şu noktanın altını çizmekte yarar vardır; toplumsal yapılar bir değişim ve dönüşüm süreci yaşarlar. Tarihin akışına baktığımızda, monarşiden meşrutiyete, meşrutiyetten demokrasiye doğru bir çizginin devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de de bu çizgi devam ettiğine göre ve Türk toplumunun geçmişinde demokrasi geleneği olmasa bile sivil dayanışma geleneğinin var olması sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde, dolayısıyla da sivil toplumun oluşmasında önemli bir faktör olarak görülmelidir.

KAYNAKLAR

- Abay, A. Rıza, “Bir sosyal Politika Olarak, Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri”, *Sivil Toplum Dergisi*, Sayı:6, İstanbul, 2004a.
- Abay, A. Rıza, “17 Ağustos 1999 Doğu Marmara Depreminden Sonra Adapazarı’nın Yeniden Yapılanmasında Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü”, *Birinci Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Kitabı*, Çanakkale, 2004b.
- Arslan, Osman, *Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2001.
- Birinci Sosyal Hizmetler Şurası*, “Ön komisyon Raporları ve Bireysel Çalışmalar”, T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2004.
- Bolay, S. Hayri, “Sivil toplum ve Manası”, *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18, 1997.
- Çaha, Ömer, “1980 Sonrası Türkiye’de Sivil toplum Arayışları”, *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18, 1997.
- Çaha, Ömer, “Liberalizm ve Sivil toplum”, [http://www.fatih.edu.tr/~omercaha/Turkce%20Makaleler.htm\(12-12-2003a\)](http://www.fatih.edu.tr/~omercaha/Turkce%20Makaleler.htm(12-12-2003a)).
- Çaha, Ömer, “Liberal Ve Sosyalist Ülkelerde Sivil toplum”, [www.liberal.org.tr/dergiler/ldsayi16\(12-12-2004c\)](http://www.liberal.org.tr/dergiler/ldsayi16(12-12-2004c)).
- Dinçer, Ömer, “Sivil Toplum Yerel Hizmetler İlişkisi Üzerine”, *İlim ve Sanat Dergisi*, Sayı 46-47, 1997.
- Doğan, İsmail, *Sivil Toplum*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Doğan, İsmail, “Sivil Toplum: Ondan Bizde De Var”, *İlim ve Sanat Dergisi*, Sayı 46-47, 1997.
- Dursun, Davut, *Yönetim – Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ebenstein, William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, 2001.
- Erdoğan, Mustafa, “Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 46-47, İstanbul, 1998.
- Hatemi, Hüseyin, “Sivil toplum örgütü ne demek olsa gerekti?”, *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18, 1997.
- Kazıcı, Ziya, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Keane, John, *Sivil Toplum ve Devlet - Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, Çev. Erkan Akın v.d., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sarıbay, A. Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet - Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa, İstanbul, 2001.
- Yılmaz, Aytekin, *Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye*, *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18, 1997.
- [http://www.elele.gen.tr/yaslilik/turkiye/index.html\(27.012004\)](http://www.elele.gen.tr/yaslilik/turkiye/index.html(27.012004)).